

1. Opći pogled na novonastalo stanje

Turskim osvojenjem Bosne došlo je do dalekosežne promjene, koja se odrazila i na etnički i na vjerski sastav Bosne pa tako, naravno, i na djelovanje bosanskih franjevac.

Prema turskom odnosno islamskom shvaćanju, nije se smjelo raditi na obraćanju muslimana na neku drugu vjeru; takav rad bi odmah bio spriječen i surovo kažnjen. Nasuprot tome, bilo je dopušteno i poželjno u očima muslimana da katolik i inovjerac prijeđe na njihovu vjeru. Prema tome, misionarski rad u Bosni nakon osvojenja, ukoliko bi se nastavio, mogao bi se ticati samo nemuslimana; ipak, prilike su bile takve da su unaprijed isključivale neke vidnije uspjehe. Bosanskim franjevcima preostao je, dakle, zadatak da čuvaju vjeru svojih vjernika, da ih tješe i pomažu u zajedničkim teškoćama. Tako se rad bosanskih misionara silom prilika više-manje sveo na to da im vjernici kao vjernici prežive i da žive koliko je moguće kršćanskije.

Turska se prisutnost osjećala u Bosni davno prije nego što je ona konačno pala pod Turke. Još prije Kosovske bitke (1389) turski su odredi provaljivali u pogranične krajeve bosanske države. To se osobito pojačalo nakon što su Turci osvojili Skoplje (1392) i u njemu ustanovili sandžakat; njegovi su se upravitelji uplitali u međusobne sporove bosanskih velikaša pa su često nastupili i kao suci u njima. Godine 1415. pomogli su Bosancima u bitki sa Sigismundom u Usori, a Tvrtko II. obvezao se g. 1428. da će im plaćati godišnji danak od 25.000 dukata i ustupio im neke gradove. Turci su osvojili neke vojnički važne bosanske klance; držali su u svojim rukama okolicu Sarajeva i utvrđeni Hodidid (u župi Vrhbosni) a na istoku Srebrenicu i više mjesta uz Drinu.

S druge strane, godine 1463. Bosna nije bila konačno i potpuno osvojena, jer su znatan dio bosanskog područja povratili u kršćanske ruke dijelom Mađari a dijelom Vladislav Kosača. Mađari su uskoro osnovali u Bosni dvije banovine, jednu sa sjedištem u Srebreniku a drugu, na zapadu, sa sjedištem u Jajcu. No, Turci su sve to postupno povratili a uz to osvojili i Hercegovinu (1482). Srebrenička banovina prestala je postojati 1512. a Jajce je palo 1528. Bihać, koji danas pripada Bosni, ali je bio prije pada pod Turke dio hrvatskog kraljevstva, dospio je u turske ruke g. 1592. Taj razvoj govori da se je g. 1463. turska vlast ukorijenila u Bosni da u njoj vjekovima ostane.

2. Prilagođavanje novoj situaciji

Prvi koji je pravo shvatio tu političku stvarnost: da su Turci u Bosni i da će u njoj dugo ostati, bio je predstavnik (kustos) bosanskih franjevaca fra Anđeo iz Vrhbosne (kasnije nazvani: Zvizdović). S tom stvarnošću trebalo je računati pa je on pobjedničkom sultanu, kad se vraćao iz Jajca, gdje je smaknuo posljednjeg bosanskoga kralja, na Milodražu nedaleko Kiseljaka, pristupio i zamolio ga da franjevci (a tako - preko njih - i katolici) mogu slobodno ispovijedati svoju vjeru. Mehmedu je izgledalo politički razborito (da imadne mirne i lojalne podložnike) udovoljiti molbi pa je tada izdao glasovitu Ahdnamu (povelju), kojom je dozvolio povratak onima koji su pred Turcima izbjegli i zajamčio franjevcima (a time s obzirom na vjeru, i katolicima) nesmetano ispovijedanje vjere, osobnu slobodu i sigurnost imovine. Bilo je to obostrano izlaženje ususret: sa strane fra Anđelove - priznanje nove vlasti, sa strane Mehmeda II. - uvažavanje novih, katoličkih podanika i njihovih predstavnika, franjevaca. Sličnu povelju izdao je isti sultan i deset godina ranije, kad je osvojio Carigrad; dao ju je pravoslavnom patrijarhu Skolariosu; njemu i pravoslavnim episkopima dao je, osim zajamčenja slobode vjere, povlasticu da budu slobodni od svih državnih nameta.

Ahd-name sultana Mehmeda II. fra Anđelu Zvizdoviću g. 1463.

--- ja, sultan Mehmed-han, dajem na znanje svom puku i odličnicima, da su posjednici ovoga carskoga fermana, bosanski duhovnici, našli moju veliku milost pa zapovijedam:

Neka nitko ne smeta i ne uznemiruje spomenute ni njihove crkve. Neka mirno stanuju u mom carstvu. A oni koji su izbjegli neka budu slobodni i sigurni. Neka se povrate i neka se bez straha u zemljama moga carstva nastane u svojim manastirima. Ni moje visoko Veličanstvo, ni moji veziri, ni moji službenici, ni moji podanici, niti itko od stanovnika moga carstva, neka ih ne vrijeđa i ne uznemiruje. Neka nitko ne napada, niti vrijeđa i ugrožava: ni njih, ni njihov život, ni njihov imetak, ni njihove crkve. Pa i to, ako bi iz tuđine doveli kojega čovjeka u moju državu, da im je dopušteno.

Budući da sam spomenutima milostivo dao ovu carsku Zapovijed, kunem se slijedećom zakletvom:

Tako mi stvoritelja zemlje i neba, koji hrani sva stvorenja, i tako mi sedam mushafa /= sedam svetih knjiga/ i tako mi našega velikog Proroka, i tako mi 124.000 vjerovjesnika, i tako mi sablje kojom se pašem, nitko neće protivno učiniti ovomu što je napisano dok ovi budu pokorni mojoj

službi i vjerni mojoj zapovijedi.

U stanu Milodraž

Pisano 28 . maja

Isp.: *Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu*, Rim 1971, sv. III-IV. str. 76.

Ahdnama je bila osnovna pravna isprava na koju su se uvijek iznova - tijekom vjekova, pozivali bosanski franjevci; njom su, iako vrlo često bezuspješno, branili osnovna ljudska prava svoja i svoga naroda.

Prve godine osvojenja (od 1463. do 1467.) bile su ispunjene stradanjem. Izvori govore da su već i ranije, 1435., u turskim provalama, stradali mnogi franjevački samostani. Tako je to bilo i 1463., kad su - prema buli pape Siksta IV. iz 1473. - bili porušeni ili opustošeni svi samostani Bosanske vikarije. Zato im papa dopušta da mogu osnovati ili prihvatiti samostane u Hrvatskoj i Slavoniji sve do Drave a Matija Korvin daje dva samostana u Primorju franjevcima Bosanske vikarije. Jedan dio crkvenog ruha, posuđa i knjiga bio je prenesen u nezauzete krajeve a neke su stvari trgovci, za male novce, kupili od Turaka, koji su ih u osvojenim krajevima napljačkali. Papa Pavao II, na molbu bosanskog vikara, određuje g. 1469. da se te stvari moraju vratiti u samostane Bosanske vikarije i to u one koji su sigurniji od turskih napadaja. U takve gradove on ubraja Jajce, Livno, Cetin, Bihać, Trsat.

U cjelini uzeto, ovo je razdoblje (1463-1514) bilo najmirnije od svih koje su franjevci proveli pod turskom vlašću. Nemamo tada vijesti o tadašnjim progonima i tlačenjima. I bosanski su se katolici držali, kako se čini, ispravno prema turskim vlastima. Turci su se u ovo vrijeme čuvali da ne povrijede njihove vjerske osjećaje; čak su dopuštali da grade nove crkve od kamena ili da ruševne poprave. Štoviše, u to su vrijeme postavili i marionetskog bosanskog kralja (Matiju Kotromanića), da bi stvorili dojam kako se njihovim osvojenjem nije ništa promijenilo. Nešto kasnije (g. 1515) izdali su sutješkim franjevcima ferman, kojim su im oprostili danke.

Isprava Skender-baše fra Anđelu Zvizdoviću, g. 1486.

...Mi gospodin Skender-baša, gospodar bosanski, dajem vam na znanje vsijem ... kako učinih milost počtenome kuštodu fra Anđelu, da si hodi slobodno vsudije po rusagu (=državi) gospodina cara; izvan rusaga gospodina cara ako bi hotio poći, kako je po njih zakonu, da se ne zadije zan/j/(=da ga ne dira) nitko sluga gospodina cara, ni Turčin, ni kaurin, ni martolos, ni jedan človjek. Za toj mu učinih milost, jere je počteni redovnik...

Fojnička regesta, str. 104, br. 4 u *Spomenik SKA*, knj. 67. Beograd 1930.

I prelaženja na islam bilo je u ovo vrijeme malo. Postoje turski popisi iz 2. polovice 15. st. s podacima o stanovništvu. Iz njih se vidi da je prijelaza na islam bilo malo. God 1477, u Foči, koja je tada bila sjedište hercegovačkog sandžaka, bilo je 227 kršćanskih kuća, 33 neoženjena muškarca i 5 udovica, a samo 3 muslimana! God 1485. u Livnu su bile 63 katoličke kuće a nijedna muslimanska ; iste godine u Visokom 232 katoličke kuće; 12 odraslih neoženjenih a samo 7 muslimana; vjerojatno su i ti spomenuti muslimani bili turski činovnici. Ako uzmemo u obzir čitav bosanski sandžakat (tj. područje od Novog Pazara do Sane, te od Ivan-planine do Maglaja), broj kršćana daleko premašuje broj muslimana, tako da muslimani tvore nešto oko jedne šestine stanovništva (u apsolutnim brojevima 25.068 katoličkih kuća prema 4.485 muslimanskih kuća).

Ipak se već u to vrijeme mijenja sastav bosanskog stanovništva jer jedan dio pravoslavnih Vlaha iz istočne Hercegovine, oko godine 1475, prelazi u sjevernu i sjeveroistočnu Bosnu, a drugi njihov dio (oko 800 vlaških obitelji) naseljava predio oko Maglaja. U vezi s ovim ne smijemo potcijeniti ni odliv katoličkog stanovništva prilikom osvojenja: jedan dio je izbjegao pred Turcima na zapad odnosno jug a dobar dio bio je zasužnjen i odveden kao roblje, kako to izvještaji o osvojenju bilježe.

3. Prema podjeli Bosanske provincije

U ovo je vrijeme došlo do podvojenosti Bosanske vikarije: jedan, manji, dio bio je pod Turcima, a drugi pod kršćanskim vladarima. Oni franjevci koji su bili pod Turcima, prihvaćali su fra Anđelov stav lojalnosti prema novom vladaru, a oni pod kršćanskim vladarima radili su na protjerivanju Turaka s kršćanskih područja; zabilježena je tako npr. znatna uloga franjevac kod obrane Jajca.

Razumljivo je stoga da ni u ovo mirno vrijeme Turci nisu rado gledali da "njihovi" fratri prelaze u zemlje pod kršćanskom vlašću a isto tako teško su podnosili da fratri iz tih krajeva - neprijateljski raspoloženih prema Turcima - dolaze u tursku Bosnu, A ipak, Franjevačka bosanska vikarija bila je jedna cjelina pa je bilo potrebno da se braća mogu po njoj kretati; ako ništa drugo - da "podložnici" mogu doći poglavarima i ovi opet k njima i da mogu održavati barem izborne zborove (kapitule). Da se nekako riješi to neprijatno pitanje, na kapitul u Asizu 1487. odlučeno je da turska Bosna ostane u Vikariji, ali da njezini franjevci dobiju gotovo potpunu autonomiju pa da se njihovi kustosi ponašaju u svojim kustodijama kao vikari. (Bile su tada dvije kustodije u turskoj Bosni: Bosanska sa sjedištem u Visokom /Mile/ i zbornička sa sjedištem u Zvorniku). Ako braća iz te turske Bosne ne mogu nekad doći na zajednički zbor (kapitul), neka između sebe izaberu sebi poglavare a oni neka postavljaju gvardijane; vikar čitave Vikarije ne može, bez pristanka uprave tih dviju kustodija, premjestiti nekoga u drugo mjesto. Zabranili su tada (u Asizu) da bilo koji brat radi na odvajanju slobodnog dijela Bosanske vikarije od neslobodnog.

Ali, pokazalo se da ni te pogodnosti ne odgovaraju potrebama braće pod turskom vlašću, jer su okršaji između Turaka i kršćana što dalje bili sve češći, pa su oni već 1512. tražili da se odvoje od onih u slobodnim krajevima. To je tada bilo odbijeno, ali kad su oni ponovili g. 1514. svoj zahtjev i obrazložili ga neprestanim ratovanjem dviju strana, pri čemu je još jedan broj samostana pao pod tursku vlast, članovi su se općeg kapitula konačno uvjerali da je odvajanje nužno i korisno. Nastale su tako te godine dvije vikarije od zajedničke Bosanske vikarije: jedna od njih zvat će se Bosna-Hrvatska a proteže se na slobodnom području, a druga Bosna Srebrenička (ili Bosna Srebrena), pod turskom vlašću. Međutim, ako bi ova ponovo došla pod kršćansku vlast, obje vikarije treba da se ponovo ujedine. Do toga vremena trebalo je čekati još preko 360 godina a onda više nije ni postojala Bosna-Hrvatska; velik dio njezina područja doći će ubrzo, sa širenjem turske vlasti, pod Bosnu Srebrenu.

Bosni Srebrenoj spomenute godine pripali su samostani: Srebrenica, Mačva, Soli, Olovo, Mileševo, Sutjeska, Visoko, Fojnica, Kreševo, Rama, Konjic, Mostar, Ljubuški, Zaostrog, Makarska, Cetin. Klis, Skradin i Visovac.

Fra Ignacije Gavran, *Suputnici bosanske povijesti*, Svjetlo riječi, Sarajevo 1990, str. 39-44.

Izvori i literatura

1. Šabanović H.: Turski dokumenti o Bosni iz 2. polovice XV. st. u *Istorijsko-pravni zbornik*, Sarajevo 2/1949

str. 177 ss.

2. Ćirković S.: Istorija srednjovekovne bosanske države, Beograd 1964.

3. Mandić D.: Autentičnost Ahdnamc u *Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu*, sv. III-IV. Rim 1971.

4. Filipović N.: Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV vijeku, u *Godišnjak ANUBiH*; Sarajevo
7/1970. str. 141 ss.

5 . Gonzaga F.: De origine Seraphicae religionis, Rim 1587.